
70-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

УДК: 94:39(477.83/86)"1941/1945"
ГАПЕСВА О.Л.

ФЕНОМЕН ЖІНОЧИХ АВІАЦІЙНИХ ЧАСТИН У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається феномен жіночих авіаційних полків часів німецько-радянської війни – безпрецедентний випадок в історії світової авіації. Автором визначено історичні передумови залучення жінок до спеціальних авіаційних частин на початку війни, проаналізовано історико-джерелознавчу базу за тематикою дослідження. Введено в науковий обіг спогади безпосередніх учасниць подій.

Ключові слова: авіація, 46 гвардійський Таманський полк, льотно-технічний склад, У-2 (По-2).

Постановка проблеми та її актуальність. 46 гвардійський Таманський орденів Суворова та Бойового Червоного Прапора авіаційний полк легких нічних бомбардувальників має свою унікальну історію. Це – один з трьох жіночих авіаційних полків часів німецько-радянської війни, сформованих у жовтні 1941 р. А його феномен полягає в тому, що на всіх посадах – командних, штабних, льотно-технічного забезпечення – протягом чотирьох років (більше тисячі діб) проходили службу військовослужбовці виключно жіночої статі.

Загальновідомо, що на початку війни авіація Червоної Армії втратила вагому частину штатного авіапарку, а головне – досвідчений льотний склад. Тільки у перші часи збройного протистояння на територію колишнього СРСР було скеровано понад 5 тисяч німецьких літаків. В тяжкі для країни часи відома авіаторка, Герой Радянського Союзу, старший лейтенант державної безпеки (переатестована у

Гапесва Ольга Львівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Гапесва О.Л., 2015

військове звання майор) Марина Михайлівна Раскова звернулася до військового керівництва країни та особисто до Й.В. Сталіна з пропозицією щодо формування спеціальних жіночих авіаційних частин з числа льотно-технічного складу Військово-повітряних сил Червоної Армії, а також жінок, які працювали у цивільній авіації, авіаклубах на посадах льотчиків-інструкторів або перед війною закінчили навчання з авіаційної спеціальності по лінії ССОАВІАХБ (російською мовою – ОСОАВИАХИМ). І якщо із жінками-пілотами проблеми практично не існувало, то кваліфікованих штурманів катастрофічно не вистачало. ЦК ВЛКСМ звернувся із закликом до студенток московських вишів щодо призову на військову службу в спеціальні авіаційні частини. Перевага надавалась студенткам фізико-математичного, хімічного, астрономічного факультетів та технічних спеціальностей.

Попри численні заперечення та аргументи супротивників утворення таких військових формувань, 8 жовтня 1941 року було підписано наказ за номером 0099 про формування трьох жіночих авіаційних полків, а саме:

- 586 винищувального авіаційного полку на літаках Як-1;
- 587 авіаційного полку близьких бомбардувальників на літаках Су-2 при Зап;
- 588 нічного авіаційного полку на літаках У-2.

Підготовка та переїдготовка особового складу здійснювалась на шестимісячних курсах удосконалення льотчиків (м. Енгельс) у складі 122 авіаційної групи.

Але в ході підготовки виявилось, що Су-2 та Як-1 є достатньо складними в експлуатації літаками й невідповідним жінкам важко опанувати управління та обслуговування літаків такого типу у повному обсязі, а головне – у дуже стислі терміни. Отже, технічний та льотний склад 586 та 587 авіаційних полків поступово замінювався льотчиками-чоловіками. Згодом командування полками (замість Т. Казарінової, в якої не склались відносини з підлеглим особовим складом, та М. Раскової, яка загинула у 1943 р.) також прийняли чоловіки. І лише 588 нічний авіаційний полк на У-2 (згодом, 46 гвардійський Таманський орденів Суворова та Бойового Червоного Прапора авіаційний полк легких нічних бомбардувальників) до закінчення війни залишився виключно жіночим. Командувала полком гвардії підполковник Є.Д. Бершанська.

Льотно-технічний склад 46 полку здійснював бойові вильоти на фанерних літаках У-2 (По-2), відомих як «небесний тихохід». М.М. Раскова вважала, що «висока маневреність цього літака, легкість в експлуатації та управління дозволять проводити на ньому такі операції, які неможливі на високошвидкісних та важких літаках. Як, наприклад, бомбардування з малих висот вогневих точок противника, його найближчих тилів і комунікацій, розвідка». При здійсненні бомбардування цілей противника пілот У-2 вимикав мотор, знижувався на мінімальну висоту й штурман літака здійснювала бомбардування механічним способом. На один літак чіплялося до 300 кг бомб. Також штурман брала з собою в кабінку додатковий комплект, який скидала власноруч. Як свідчать спогади безпосередніх учасниць згаданих подій, до 1943 року на літаку У-2 не було кулемета, екіпажі не використовували парашути через їхню громіздкість й незручність. Найстрашнішим випробуванням для пілота було потрапляння у промінь ворожого прожектора, який осліплював льотчицю й позбавляв можливості здійснювати маневр. Літак, фактично, ставав мішенню для німецьких зеніток та винищувачів. Враховуючи, що біплан У-2 був фанерним літаком, при влученні ворожих куль екіпаж згорав живцем (через відсутність парашутів).

27 травня 1942 р. полк вирушив на фронт. За чотири наступних роки війни льотно-технічним складом було здійснено понад 24 тисячі бойових вильотів, знищено 9 ешелонів. Втрати полку становили 32 особи. В умовах бойових дій було підготовлено та введено у стрій 32 льотчиці та 35 штурманів. Замість трьох авіаційних ескадрилій в полку було чотири, четверта – навчально-бойова. Жодного разу полк не виводився у тил на переформування. 23 льотчиці полку стали Героями Радянського Союзу, з них 5 – посмертно. Весь склад полку – і льотно-технічний, і допоміжний – за бойові заслуги нагороджено орденами і медалями.

І головне: в полку немає таких, хто зник безвісти. Завдяки післявоєнній діяльності колишнього комісара полку, підполковника запасу Є.Я. Рачкевич було знайдено місця загибелі тих повітряних екіпажів, хто не повернувся після виконання бойового завдання, і всі вони поховані (перепховані) за військовим ритуалом.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз радянської та сучасної російської історіографії свідчить про недостатню увагу з боку дослідників щодо феномена жіночих авіаційних частин. Так було захищено лише дві дисертації з історичних наук, в яких предметом досліджень стали особливості проходження служби жінками-льотчицями. Це – дисертація Героя Радянського Союзу М.П. Чечньової, та Л.Д. Лактіонової. Серед сучасних авторів означену проблематику досліджувала Н.Г. Каменева у публікації «Так воевали ночные ведьмы» («Военно-исторический журнал», 2010.– № 3), в якій проаналізовано внесок жінок-льотчиць у Перемогу над ворогом. Вичерпна інформація про бойовий шлях полку, відомості про нагороджений особовий склад, копії аркушів нагород, статистичні дані про кількість бойових вильотів та журнали ведення бойових дій полку розміщено в електронних банках даних на інтернет-сайтах: www.podvignaroda.mil.ru, <https://pamyat-naroda.ru> та на сайті tamanskipolk46.narod.ru.

На превеликий жаль, поза увагою дослідників опинились спогади та щоденники безпосередніх учасниць подій, які є безцінним джерелом історичної, біографічної та історико-психологічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що спогади льотчиць 46 гвардійського Таманського полку вперше побачили світ у друкованому варіанті у 1948 р. Серед них – нарис Ірини Ракобольської, начальника штабу полку, згодом доктора фізико-математичних наук – «46 гвардійський», який було надруковано у книзі «Славные дочери советского народа», видавництва «Профиздат» 1948 р. Дещо пізніше побачили світ щоденники пам'яті Героя Радянського Союзу Євгенії Рудневої «Пока стучит сердце» (відповідно 1954, 1958 та 1995 рр.), очерк «Тревожные ночи в воздухе» Героя Радянського Союзу Р. Аронової, надрукований у збірці «Героини. Выпуск 1», 1969 р.; спогади Марини Чечньової «Боевые подруги мои», 1975 р. та Тетяни Сумарокової «Пролети надо мной после боя», 1988 р. Автори описують відчуття вчорашніх студенток, які перед війною захоплювались небом, льотною справою, «не бачили свого життя без авіації», а насправді були змушені дотримуватися розпорядку дня, підтримувати військову дисципліну, опановувати тактику,

бомбардувальну та штурманську справу. У спогадах домінує вплив комуністичної ідеології на світогляд дівчат, їхню відповідальність та готовність до самопожертви заради Перемоги.

Друга група творів побачила світ після 2005 рр. Це – книга І.В. Ракобольської у співавторстві з Н.Ф. Кравцовою «Нас називали «ночними ведьмами», 2005 р.; спогади І.В. Дрягіної «Записки летчицы У-2», 2005 р.; твори Н.Ф. Кравцової та Р. Аронової, публіцистичні та відеоматеріали, тощо. Напевно, це пов'язано з надзвичайною зацікавленістю історією полку з боку зарубіжних дослідників. «Долгие годы наш полк считали агиткой, полуправдой. Из Англии, из Германии приезжали за интервью и выпустили документальные фильмы про нас. Аспирантки в Канаде и Америке защитили диссертации. За рубежом вышло шесть книг с нашей историей и нашими фотографиями. Из австралийского университета в Сиднее приехал ученый, и долго я объясняла ему, а он все не мог понять: «Почему вы пошли на войну?» Такое вот он проводил исследование...», – пише І.В. Ракобольська у спогадах «Нас називали «ночними ведьмами».

Твори І.В. Ракобольської та Н.Ф. Кравцової про історію полку, що побачили світ у 2005 р., суттєво відрізняються від попередніх – їм притаманний характер роздумів, переосмислення подій й вчинків, підбиття підсумків: «Вспоминаю 1942 год. Отступление Южного фронта. Даже не отступление, а бегство. В это время был написан самый страшный приказ за время войны – № 227, запрещающий отступление и вводивший заградотряды и штрафбаты. Я читала приказ, а рядом сидели мои девчонки и плакали. Потому что и мы тоже – войска Южного фронта. Мы дошли до станицы Ассиновская. Идти больше некуда – дальше только Владикавказ и горы», – пише І.В. Ракобольська [3].

«...Сейчас мы понимаем, что слишком требовательными и жесткими были к себе. Формально, по положению о наградах, к званию Героя Советского Союза можно представить летчика или штурмана, сделавшего на самолете По-2 более 500 успешных ночных боевых вылетов. Однако мы представляли только тех, у которых счет вылетов был в районе 800. Учитывалось при этом и личное мужество, и эффективность бомбовых ударов, и дисциплина» [3].

Зауважимо, що у 586 винищувальному авіаційному полку проходила службу найрезультативна жінка-винищувач часів Другої світової війни Лідія (Лілія) Володимирівна Литвяк – 21-річна «біла лілія Сталінграда». За легендою, на фюзеляжі її літака було намальовано білу лілію. Вона пропала безвісти після повітряного бою 1 серпня 1943 року, в якому збила два німецьких винищувача. Командування полку відразу організувало пошук льотчиці, однак безрезультатно. Тільки в 1979 році було знайдено й перепоховано останки Лідії Литвяк, і тільки через 57 років після загибелі – у 1990 р.– їй було присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно).

Висновки. Історія жіночих авіаційних частин потребує вивчення з метою узагальнення досвіду комплектування, навчання та функціонування військових формувань такого типу. Історичними та історико-психологічними джерелами дослідження є щоденники, спогади та інтерв'ю безпосередніх учасниць згаданих подій, а також архівні документи, вивчення яких дає можливість для здійснення всебічного аналізу феномена жіночих авіаційних полків – безпрецедентного випадку в історії авіації часів німецько-радянської війни.

1. Ночные ведьмы. Боевой путь 46 гвардейского Таманского [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://tamanskipolk46.narod.ru/p20aa1.html>.
2. Приказ Народного Комиссара Оборона Союза ССР № 0099 от 8 октября 1941 года «О формировании женских авиационных полков ВВС Красной Армии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ereading.club/chapter.php/>.
3. *Ракобольская И., Кравцова Н.* Нас называли «ночными ведьмами» / И.В. Ракобольская, Н.Ф. Кравцова. – М.: Изд-во МГУ, 2005.
4. *Чечнева М.П.* Небо остается нашим / М.П. Чечнева. – М.: Воениздат, 1976.
5. *Чечнева М.П.* Боевые подруги мои / М.П. Чечнева. – М.: ДОСААФ, 1975.
6. *Сумарокова Т.М.* Пролети надо мной после боя / Т.М. Сумарокова. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1988. – 109 с.
7. *Вашурина З.П.* Исторический опыт привлечения женщин на военную службу в отечественные Вооруженные Силы в XX веке: автореф. дис... канд. истор. наук, спец. 07.00.02 «Отечественная история» / З.П. Вашурина; Институт военной истории Министерства обороны Российской Федерации. – М., 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.dissercat.com/content/istoricheskii-opyt-privlecheniya-zhenshchin-na-voennuyu-sluzhbu-v-otechestvennye-vooruzhenny#ixzz3fgyqWPd>.

8. *Лактионова Л.М.* Женские авиационные части в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Историческое исследование: автореф. дис...канд. истор. наук, спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Л.Д. Лактионова; Военный университет Министерства обороны Российской Федерации. – М., 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/zhenskie-aviatsionnye-chasti-v-velikoi-otechestvennoi-voine-1941-1945-gg-istoricheskoe-issle#ixzz3fh0IVpOU>.
9. *Каменева Г.Н.* Так воевали «ночные ведьмы» / Г.Н. Каменева // Военно-исторический журнал. – 2010. – № 3. – С. 16–20.
10. *Дрягина И.В.* Записки летчицы У-2 / И.В. Дрягина. – М.: Центрполиграф, 2007.

Надійшла до редколегії 02.10.2015 р.

Рецензент: *В.В. Гулай*, доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

Гапеева О.Л.

ФЕНОМЕН ЖЕНСКИХ АВИАЦИОННЫХ ЧАСТЕЙ В ГОДЫ НЕМЕЦКО-СОВЕТСКОЙ ВОЙНЫ: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается феномен женских авиационных полков времен Великой Отечественной войны – беспрецедентный случай в истории мировой авиации. Автором определены исторические предпосылки привлечения женщин в специальные авиационные части в начале войны, проанализирована историко-источниковедческая база по тематике исследования. Введено в научный оборот воспоминания непосредственных участников событий.

Ключевые слова: авиация, 46 гвардейский Таманский полк, летно-технический состав, У-2 (По-2).

Gapeyeva O.

THE PHENOMENON OF FEMALE AVIATION UNITS DURING THE GERMAN-SOVIET WAR: SOURCE MATERIALS ASPECT

The article deals the phenomenon of female aviation regiments during the German-Soviet war – unprecedented in the history of world aviation.

The author defined the historical background involving women in special aviation parts to the war, analyzed historical and source-base research on the subject. Memories of combat participants are put in the scientific revolution.

Key words: aircraft, 46 Taman Guards regiment, flight and technical personnel, the U-2.